

عنوان

بررسی مصادیق لهو و لعب از دیدگاه آیات و روایات

فاطمه عرب^۱

چکیده

یکی از موضوعات اموری - تخیلی که در دین مبین اسلام دامنه گسترده ای دارد و خداوند متعال و ائمه اطهار (علیهم السلام) آن را فاقد هرگونه حقیقت و عاملی جهت غفلت انسان از یاد خدا و حیات اخروی دانسته اند؛ «لهو و لعب» می باشد. مقاله حاضر با هدف «بررسی مصادیق لهو و لعب از دیدگاه آیات و روایات» از نوع توصیفی - تحلیلی و با استفاده از قرآن کریم، روایات وارده از ائمه اطهار (علیهم السلام) و دیگر منابع کتابخانه ای به این نتایج دست یافت که: لهو عبارت است از: چیزی که انسان را از آنچه برای او لازم و مهم است باز می دارد و لعب عملی است که در آن هدف و نتیجه مفیدی نباشد. قرآن کریم در آیات متعدد انسان ها را از مشغول بودن به لهو و لعب یا همان سرگرمی های بیهوده باز می دارد. روایات ائمه اطهار نیز بر این موضوع تاکید فراوان نموده اند. برخی از مهمترین مصادیق لهو و لعب عبارتند از: غنا، موسیقی، قمار و آلات شرط بندی. از مهمترین آثار و پیامدهای لهو و لعب می توان به مواردی چون: محرومیت از رحمت خدا، عبد شیطان، رفتن خیر و برکت و آمدن فقر و تهی دستی، قساوت قلب، تخدیر و روان و جمود فکری، گسترش بی عدالتی در جامعه، گسترش روحیه نفاق، تسلط بیگانگان بر کشور و ... اشاره نمود.

واژگان کلیدی

لهو، لعب، مصادیق، آیات، روایات

مقدمه

^۱ سطح ۲؛ مدرسه علمیه الزهراء (س) آزادشهر

از جمله امیال بالفطره در نهاد انسان که مورد خواست و اراده او واقع می گردد؛ موجبات حصول شادی را در او فراهم می آورد و محبت و علاقه او را برمی انگیزاند؛ «میل به لذت گرایی» می باشد. این میل شامل سرگرمی، تفریح، فراغت با کارکرد فرح بخشی و تنوع زایی و نشاط آفرینی؛ بخشی از اشتغالات انسان را به خود اختصاص داده است. دین مبین اسلام در مقام اکمل ادیان در این خصوص دارای دیدگاه ویژه‌ای است. تبیین دقیق مفهوم به کار رفته از این حوزه براساس آیات و روایات به موضوعاتی چون «لهو و لعب» اشاره دارد. لهو به معنای آنچه انسان را از امور مهم و اساسی باز می دارد یا هرچیزی که انسان بتواند از آن لذت ببرد که در قرآن کریم به همراه مشتقاتش بیش از پانزده مرتبه و واژه لعب به معنای بازی، شادی، شوخی، کار بی ثمر؛ بیست مرتبه در این کتاب عظیم ذکر شده است. و به پرهیز از آن به شدت تأکید شده چون سبب گمراهی انسان و دور شدن او از خداوند متعال می شود.

بررسی‌های صورت گرفته در ارتباط با این موضوع نمایانگر آن است که در این زمینه تحقیقات فراوانی اعم از کتاب، پایان نامه یا مقاله صورت گرفته اما این تحقیقات یا به صورت کلی بوده یا به برخی از ابعاد موضوع پرداخته؛ به عنوان نمونه: «احکام فقهی آلات لهو و لعب با تأکید بر آراء فقه‌های متأخر» اثر سیدمهدی شمسی پور (۱۳۹۸)؛ «نقش لهو و لعب در تضعیف باورهای دینی از منظر قرآن و روایات با تکیه بر بازی‌های رایانه‌ای» اثر نوری زاده (۱۳۹۷)؛ «لهو و لعب و تفریحات ناسالم از دیدگاه فقه (ماهیت، مصادیق و احکام آنها) تألیف جباری (۱۳۹۷)؛ «معناشناسی لهو در آیات و روایات» اثر محمدی و همکاران (۱۳۹۵)؛ «سرگرمی و لهو در قرآن کریم» اثر شرف الدین (۱۳۹۳)؛ لهو و لعب از دیدگاه قرآن و روایات اثر خادم (۱۳۹۰)؛ «لهو و لعب از دیدگاه قرآن و حدیث» اثر اردستانی (۱۳۸۸)؛ «لهو و لعب در فقه اسلامی اثر شاکری (۱۳۸۶).

لهو و لعب به عنوان مبحثی پر دامنه در قرآن و روایات با مصادیق متعدد و نوعی لذت گرایی مذموم؛ بیان گردیده که بررسی و درک ابعاد این مفاهیم و نقش آن در زندگی دنیوی و اخروی انسان بسیار ضروری است. از جمله این موارد می توان به غنا، موسیقی، بازی های رایانه ای، سخنان لغو و بی فایده و ... اشاره کرد که در قرآن و احادیث از آن نهی شده زیرا فاقد هرگونه ارزش هستند و جز هدر دادن وقت و غفلت از ذکر و یاد خدا فایده‌ای دیگر ندارد و این غفلت فقط در ارتباط با امور فردی نیست بلکه دامنگیر کل جامعه خواهد شد؛ لذا تبیین و مشخص کردن حد و مرز شادی

و سرگرمی هایی که برای روح و روان انسان مؤثر باشد یا نباشد از اهمیت به سزایی برخوردار است و برای فرد و جامعه ضروری به نظر می رسد. در مقاله حاضر، محقق در تلاش است به بررسی لهُو و لعب در دین اسلام بپردازد و به این سؤال پاسخ دهد که: مصادیق لهُو و لعب طبق آیات قرآن کریم و روایات وارده از ائمه اطهار (علیهم السلام) کدامند؟

تعریف مفاهیم

مفهوم لهُو: لهُو در لغت به معنای: مشغول کردن، سرگرم شدن، بازی کردن، غفلت ورزیدن و بازداشتن^۱ و در اصطلاح به معنای: سرگرمی از گونه عشق یا آوازخواندن و بازی کردن و جز آن، مایه سرگرمی و خوشی، هوسرانی^۲ بازیچه، بازی کردن با چیزی و غافل شدن از دیگران^۳ چیزی که انسان را از مقصود و هدف بازدارد^۴ چیزی که در آن تمایل و لذتجویی بدون توجه به دستیابی به نتیجه ای وجود دارد^۵ آنچه آدمی را سرگرم کند و به بازی وادارد و از روی هوا و هوس یا سرمستی و خوشی به خود مشغول کند^۶ چیزی که انسان به صورت لحظه ای از آن لذت برد، مدتی سرگرم و سپس به پایان رسد^۷ تمایل پیدا کردن به هر امری که هوای نفس، انسان را به آن خوانده، او را از آخرت بازدارد و غافل نماید^۸ آنچه در دنیا از آن لذت برده شود و منفعت و سودی در آن نباشد و به سرعت از بین رود و ثبات و دوامی نداشته باشد^۹ شاد ساختن نفس به چیزی که

^۱ خادم، لهُو لعب از دیدگاه قرآن و روایات، ص ۱۹

^۲ بندرریگی، المنجد، ج ۲، ص ۱۷۲۲

^۳ ابن اثیرالنهائ، معجم مقاییس اللغة، ج ۶: ۲۸۳

^۴ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۴۷۵

^۵ مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۲۴۶

^۶ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۲۵۸؛ فراهیدی، العین، ج ۴، ص ۸۷

^۷ شرتونی لبنانی، اقرب الموارد، ج ۲، ص ۱۱۶۷

^۸ طبرسی، مجمع البیان، ج ۵، ص ۵۳۳

^۹ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۱۱۷

حکمت آن را اقتضا نمی‌کند، سرگرم شدن به چیزی و بازماندن از امری مهم^۱ و یا اعراض و روی گردانی از حق^۲ است. از نظر قرآن کریم؛ لهو بر شش وجه استعمال گردیده^۳ که عبارتند از:

اول) سخریه و استهزاء: «الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَ لَعِبًا»^۴ یهود و نصارا و مشرکان عرب دین را به مسخره گرفتند.

دوم) فرزندان: «لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا»^۵ بذر این آیه لهو یعنی فرزند: اگر می‌خواستیم فرزندان بگیریم...

سوم) صدای طبل: «وَ إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَ تَرَكَوْكَ قَائِمًا»^۶ و زمانیکه در بین نماز از تجارت و لهوی خبردار می‌شوند، به سوی آن متفرق می‌گردند.

چهارم) مشغول شدن: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ»^۷ ای کسانی که ایمان آورده اید اموالتان شما را مشغول نکند.

پنجم) باطل: «اعْلَمُوا أَنَّ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ»^۸ بدانید که زندگی دنیا بازیچه و بیهوده است.

با مراجعه به قرآن کریم و آیات وارده درمی یابیم که واژه لهو بیش از ۱۵ بار با مشتقاتش^۹ در موارد مختلف به شرح زیر به کار رفته است:

^۱ حسینی، محاضرات فی الفقه الجعفری، ص ۴۳۰

^۲ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، ص ۱۸۸

^۳ فخررازی، تفسیر مفاتیح الغیب، ج ۱۱، ص ۷۴

^۴ دامغانی، قاموس القرآن، ص ۷۱۵

^۵ سوره اعراف، آیه ۵۱

^۶ سوره انبیاء، آیه ۱۷

^۷ سوره جمعه، آیه ۱۱

^۸ سوره منافقون، آیه ۹

^۹ سوره حدید، آیه ۲۰

^{۱۰} راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۷۴۸

لهو در حدیث «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ»^۱ و برخی از مردمان (فاسد فتنه انگیز مانند نضر حارث) کسی است که گفتار و سخنان لغو و باطل را (مانند قصه های دروغ، افسانه های مفسد اخلاق و سرود مطرب) به هر وسیله تهیه می کند تا (خلق را) به جهالت از راه خدا (و آموختن علوم و معارف قرآن) گمراه سازد و آیات قرآن را به تمسخر و استهزا گیرد، این مردمان (فاسد کافر) به عذاب، با خواری و ذلت گرفتار شوند.

لهو در قلب «لَا هِيَ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَ أَنْتُمْ تُبْصِرُونَ؟»^۲ دلهاشان به لهو و بازیچه دنیا متوجه است و مردم ستمکار پنهان و آهسته با یکدیگر می گویند: آیا این شخص جز آن است که بشری مانند شماست؟ چرا شما که مردمی بصیر و دانا هستید سحر او را می پذیرید؟

لهو با تجارت «وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»^۳ و این مردم (سست ایمان) چون تجارتی یا لهو و بازیچه ای ببینند بدان شتابند و تو را در نماز تنها گذارند؛ بگو که آنچه نزد خداست (یعنی ثواب آخرت و بهشت ابد) بسیار برای شما از لهو و لعب و تجارت (های دنیا) بهتر است و خدا بهترین روزی دهنده است.

^۱ منظور روایات و حکایاتی است که از آنها لذت برده می شود بدون اینکه نتیجه مفیدی داشته باشد.

^۲ سوره لقمان، آیه ۶.

^۳ قلب لاهی در اینجا قلبی است که افکار و نیات و هر آنچه مربوط به قلب است، لهو بوده و فایده مطلوبی ندارد و در آن غرض عقلایی به چشم نخورد.

^۴ سوره انبیاء، آیه ۳

^۵ سوره جمعه، آیه ۱۱

ای کسانی که ایمان آورده اید! همان شراب و قمار و بت ها و ازلام^۱ پلید و از کارهای شیطان است، از آنها دوری کنید شاید رستگار شوید.

در تفسیر عیاشی به نقل از امام صادق (ع) آمده است: نرد و شطرنج قمار هستند.^۲
معمر بن خلاد نیز از امام رضا (ع) چنین نقل کرده است: نرد^۳ و شطرنج و اربعه عشر و هر چه برد و باخت بر آن شود، قمار است.^۴
پیامبر اکرم (ص) هم این چنین فرموده اند: کسی که با نرد (نوعی وسیله قمار) بازی کند، خدا را معصیت و نافرمانی نموده است.^۵

شیخ صدوق (ره) نیز در این باره در کتاب المقتنع چنین آورده است: از بازی با نرد بپرهیز، چون امام صادق (ع) از آن نهی فرمود. همانا مثل کسی که با نرد بازی کند، مثل کسی است که گوش خوک می خورد...^۶

این آیه بیانگر چند نکته است که عبارتند از:

- * قمار پلید، زشت و همدردیف دو گناه بزرگ یعنی شراب و بت پرستی قرار گرفته است.
- * میسر را همه اقسام قمار گفته اند و طبق روایتی از امام باقر (ع) حتی بازیهایی که بچه ها با گردو می کنند نیز قمار است.^۷
- * قرآن اشاره می کند به اینکه ممکن است منافی در شراب و قمار باشد، ولی گناهش بیشتر است «قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا...»^۱ بگو در آن گناه و زیان بزرگی است و منافی از نظر مادی برای مردم ولی گناه آنها از نفعشان بیشتر است...

^۱ اعراب قبل از اسلام برخی از اموال مشترک را به وسیله ازلام یعنی چوبه های تیر تقسیم می کردند ولی این تقسیم عادلانه نبود و در اسلام ممنوع گردید

^۲ عیاشی، تفسیر عیاشی، ص ۱۰۶؛ متقی، کنز العمال، ج ۱۵، ص ۹۷

^۳ از آلات و وسایل قمار

^۴ کلینی رازی، اصول کافی، ج ۶، ص ۴۳۵؛ عیاشی، تفسیر عیاشی، ص ۳۳۹

^۵ شاه عبدالعظیمی، تفسیر اثنی عشری، ج ۳، ۱۷۵؛ متقی، کنز العمال، ج ۱۵، ص ۹۴

^۶ صدوق، من لایحضره الفقیه، ص ۴۵۷

^۷ طبرسی، مجمع البیان، ص ۳۱۶

* منظور از منافع شراب و قمار، استفاده هایی است که از خرید و فروش و ساختن و سرگرمی با آنها حاصل می شود

* ضرر و مفسده قمار، دست کمی از شراب ندارد زیرا قمار سعی و کوششی را که شخص در مدتهای طولانی در راه جمع مال و به دست آوردن وجهه و آبرو به کار برده، در کمترین مدت از بین می برد

* در نهایت اینکه آیین اسلام، با این قسم سرگرمی های تخریری که نتیجه ای جز به هدر رفتن نیروهای ارزنده انسانی و از بین بردن وقت و سرمایه عمر ندارد، به شدت مخالف است و آنها را نهی می کند. این نوع بازی ها و سرگرمی ها، آنچنان انسان را به خود مشغول می نماید که انسان هرگز فرصت اندیشه و تفکر نمی یابد. بنابراین تمام آلات قمار و همچنین هر چیزی که به آن برد و باخت شود، حرام بوده و در آن نمی توان تصرف کرد(خادم، ۱۳۹۰: ۲۰۵).

نتیجه گیری

از جمله موضوعاتی که در قرآن کریم بیش از ۴۵ آیه شریفه را به خود اختصاص داده و همواره از سوی خداوند متعال و ائمه اطهار(علیهم السلام) مورد نکوهش واقع شده؛ «لهو و لعب» است به معنای هر چیز بی اهمیت، سرگرمی، بازدارنده، بازی و کارهای بی فایده و بیهوده .
لهو و لعب در راستای هدایت انسانها به سوی کمال یا همان قرب الهی؛ به عنوان مانعی جهت رسیدن به کمال الهی است زیرا زندگی دنیوی انسانها که بر جدیت، تلاش و عمل استوار است نه بر محور بهره مند شدن از هوا و هوس و لذت رانی و شهوت پرستی.

مقاله حاضر با هدف «بررسی مصادیق لهو و لعب از دیدگاه آیات و روایات» از نوع توصیفی - تحلیلی و با استفاده از قرآن کریم و روایات وارده از ائمه اطهار(علیهم السلام) و دیگر منابع کتابخانه ای در این

^۱ سورة بقره، آیه ۲۱۹

زمینه به این نتیجه رسید که: هر آن چه انسان را از یاد خدا و آخرت غافل کند و اجازه ندهد او به هدف مهم و اصلی آفرینش یعنی خدایی شدن بپردازد، به عنوان امری لهو و لعبی معرفی و از آن نهی شده است لذا انسان باید قوای خود را در امور باطل و میان تهی صرف ننموده و سرمایه عظیم عمر را برای کسب لذت زودگذری که از رهگذر امور بیهوده و بی فایده ای که تنها جنبه سرگرمی دارند؛ تلف ننمایند. به عبارت ساده تر لهو و لعب فعلی است پوچ و بی معنا که هیچ ثمری برای دین، دنیا و آخرت انسان ندارد بلکه مانع انجام وظایف مهم و واجب الهی نیز می گردد. چنین امری حرام بوده و خداوند متعال در قرآن کریم و انبیاء به واسطه روایات ؛ همواره مؤمنان را از این کار برحذر داشته اند.

برخی از مصادیق لهو و لهب عبارتند از: غنا، موسیقی و قمار و آلات شرط بندی. از جمله آثار و پیامدهای مهم لهو و لعب نیز می توان به مواردی چون: محرومیت از رحمت خدا، مستجاب نشدن دعا، بوجود آورنده نفاق، بی حیایی، بی تفاوت شدن به ناموس، رفتن خیر و برکت و آمدن فقر و تهی دستی، قساوت قلب، برخورداری از آتش جهنم و ... ؛ اشاره کرد.

منابع و مآخذ

- ابن اثیر، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، مصر: مکتبه الحلبی و شرکاء، ۱۳۹۲ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، قم: نشر ادب حوزه، ۱۴۰۵ق.
- اخوان الصفا، رسائل اخوان الصفا و خلان الوفاء، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۱۵ق.
- انصاری، مرتضی، مکاسب محرمة، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، ۱۳۸۹ش.
- آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر عربی - فارسی، تهران: نشر نی، ۱۳۸۳ش
- بحرانی، سیدهاشم حسینی، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، ۱۴۱۵ق.
- بندرریگی، محمد، المنجد عربی - فارسی، تهران: نشر ایران، ۱۳۸۴ش.
- جباری، سیداصغر، لهو و لعب و تفریحات ناسالم از دیدگاه فقه (ماهیت، مصادیق و احکام آنها)، تهران: نشر اختر، ۱۳۹۷ش.

- جعفری، محمدتقی، موسیقی از دیدگاه فلسفی و روانی، تهران: انتشارات تهذیب، ۱۳۸۰ش.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۱۴ق.
- حسینی شاهرودی، علی، محاضرات فی الفقه الجعفری، قم: دائره معارف الفقه الاسلامی، ۱۳۸۶ش.
- خادم، مهدیه، لهو و لعب از دیدگاه قرآن و روایات، تهران: نشر دانش آموز، ۱۳۹۰ش.
- خادم، مهدیه، لهو و لعب از دیدگاه قرآن و روایات، تهران: نشر دانش آموز، ۱۳۹۰ش.
- خمینی، روح الله، استفتائات از محضر امام خمینی (ره)، قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۸۸ش.
- دامغانی، حسین بن محمد، قاموس القرآن، تبریز: انتشارات دانشگاه، ۱۳۶۶ش.
- راغب اصفهانی، حسین، المفردات فی غریب القرآن، مترجم: ندیم مرعشلی، تهران: نشر مرتضوی، ۱۳۷۶ش.
- شاکری، شکرالله، لهو و لعب در فقه اسلامی، دانشگاه جامعه المصطفی العالمیه، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۸۶ش.
- شاه عبدالعظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشری، تهران: انتشارات میقات، ۱۳۶۳ش.
- شرتونی لبنانی، سعید، اقرب الموارد، بیروت: مطبعه مرسلی، ۱۸۸۹م.
- شرف الدین، سیدحسین، سرگرمی و لهو در قرآن کریم، فصلنامه علمی شیعه شناسی، دوره ۱۲، شماره ۴۸، ۱۳۹۳ش.
- شمسی پور، سیدمهدی، احکام فقهی آلات لهو و لعب با تأکید بر آراء فقههای متأخر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سمنان، ۱۳۹۸ش.
- صدوق، محمد، من لایحضره الفقیه، مترجم: علی اکبر غفاری، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۵ق.
- طالقانی، محمود، پرتوی از قرآن، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۴۸ش.
- طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۹ش.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۳۷۹ق.
- طبری، محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالمعرفه، ۱۳۹۲ق.
- طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۹ق.
- عامری اردستانی، الهه، لهو و لعب از دیدگاه قرآن و حدیث، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۸ش.
- عروسی الحویزی، عبد علی بن جمعه، نورالثقلین، قم: مؤسسه اسماعیلیان، ۱۳۷۳ق.
- عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، تهران: انتشارات علمیه، ۱۳۸۰ش.
- فخر رازی، محمد بن عمر، تفسیر مفاتیح الغیب، مترجم: علی اصغر حلبی، تهران: نشر اساطیر، ۱۳۷۹ش.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، تحقیق: مهدی مخزومی، تهران: مؤسسه دارالهجره، ۱۴۱۰ق.

- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، قاموس المحيط، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۹۹۷ م.
- فیومی، احمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی، قم، دارالهجره، ۱۴۱۴ ق.
- قرطبی، محمد بن احمد، الجامع الاحکام القرآن، مصر: دارالکتب العربی، ۱۳۷۸ ق.
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر قمی، قم: مؤسسه دارالکتب للطباعه و النشر، ۱۳۶۳ ش.
- کلینی رازی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
- متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، قم: موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، ۱۳۸۷ ش.
- مجلسی، محمد باقر، عین الحیاه، مترجم: هاشم میلانی، قم: نشر جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۷۹ ش.
- محمدی، فرخنده؛ علیشاهی قلعه جوقی، ابوالفضل؛ حسینی، بی بی زینب؛ معناشناسی لیهود آیات و روایات، - مقاله کنفرانس: نخستین همایش ملی واژه پژوهی در علوم اسلامی، ۱۳۹۵ ش.
- مصطفوی، سید حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸ ش
- معلوف، لوئیس، فرهنگ المنجد، ترجمه: محمد بن درریگی، تهران: نشر ایران، ۱۳۷۴ ش.
- معین، محمد، فرهنگ معین، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۵ ش.
- نوری زاده، فاطمه، نقش لهُو و لعب در تضعیف باورهای دینی از منظر قرآن و روایات با تکیه بر بازی های رایانه ای، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۷ ش.
- نوری، محمد اسماعیل، موسیقی و غنا از دیدگاه اسلام، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۵ ش.